

FARKAS ZOLTÁN

## A TÁRSADALMI VISZONYOK FŐ TÍPUSAI – I. RÉSZ

Szerzői kézirat, megjelent: *Társadalomkutatás* 31. évf., 2013, 3: 207-223.

Elérhető: <http://dx.doi.org/10.1556/Tarskut.31.2013.3.1>

Ez a tanulmány két nagyobb részből áll, amelyekben a társadalmi viszonyok fő típusaival és az egyes típusok által meghatározott társadalmi kölcsönhatásokkal foglalkozunk. A tanulmány első részében először felvázoljuk a társadalmi viszonyok tipizálásának és a társadalmi kölcsönhatások magyarázatának a szempontjait. Majd az egybeesési társadalmi viszonyokkal foglalkozunk, e viszonyokon belül megkülönböztetve a közvetlenül magánjóságra vonatkozó és a közvetlenül közjóságra vonatkozó egybeesési viszonyokat. A tanulmány második részében, amely a folyóirat következő számában jelenik majd meg, először az ellentétes társadalmi viszonyokat elemezzük, e viszonyokon belül külön tárgyalva az olyan viszonyokat, amelyekben érdekellentét és hatalmi viszony van a felek között, és amelyekben érdekellentét és kiegyenlített erőviszony van a felek között. Ezt követően az azonossági társadalmi viszonyokkal foglalkozunk, e viszonyokat egyértelműen megkülönböztetve az egybeesési társadalmi viszonyoktól. Végül az egyoldalúan külsőleges társadalmi viszonyokat tárgyaljuk, e viszonyokon belül is megkülönböztetve az egybeesési és az ellentétes társadalmi viszonyokat.

**Kulcsszavak:** társadalmi viszony, társadalmi viszonyok típusai, társadalmi kölcsönhatás, társadalmi kölcsönhatások típusai

### A TIPIZÁLÁS ÉS A MAGYARÁZAT SZEMPONTJAI

A társadalmi viszonyok fő típusaira vonatkozó felfogásunk egy átfogó társadalomelméletbe, az általunk kidolgozott, illetve még átdolgozás alatt álló intézményes szociológia elméletébe illeszkedik. Ezért alkalmanként majd hivatkozunk kell *Társadalomelmélet* c. munkánk eddig megjelent fejezeteire; és a szóban forgó elmélet bizonyos fogalmait és összefüggéseit az olvasónak ismernie kell e tanulmány megfelelő értelmezéséhez. Az ismertnek tekintett fogalmak főleg a következők: intézmény, külső fedezetű intézmény, belső fedezetű intézmény; szükségletkielégítés összetevői, szükségletkielégítés eszköze és feltétele, szükségletkielégítés feltétlen és feltételes eszköze; érdek és érdekviszony, társadalmi erő és erőviszony, hatalom és hatalmi viszony.

A társadalmi viszony fogalmával egy korábban megjelent tanulmányban foglalkoztunk. Meghatározásunk szerint a társadalmi viszony intézmények által létrehozott, illetve meghatározott cselekvési lehetőségeknek és képességeknek mint a szükségletkielégítés eszközeinek és/vagy feltételeinek egyének (vagy csoportok) közötti tartós összekapcsolódása. (Farkas 2012a) Tehát a társadalmi viszonyok nem mások mint érdekviszonyok és társadalmi erőviszonyok. A *Társadalomelmélet* hetedik fejezetében és nyolcadik fejezetében adott meghatározásunk szerint ugyanis az érdekviszonyokban

intézmények által létrehozott cselekvési lehetőségek, a társadalmi erőviszonyokban intézmények által létrehozott, illetve meghatározott cselekvési képességek kapcsolódnak tartósan össze az egyének (vagy csoportok) között mint a szükségletkielégítés eszközei és/vagy feltételei. (Farkas 2011a: 54, 203; Farkas 2012b) E felfogás szerint a társadalmi viszonyok tényszerű létezők, amelyeket főleg intézmények kialakítása és fenntartása révén hozzák létre az adott intézmények fedezetével rendelkező egyének. (Farkas 2013a)

Az 1. táblázatban a társadalmi viszonyokat abból a szempontból tipizáljuk, hogy az adott viszonyban lévő két fél cselekvési lehetőségei és képességei a felek számára tartalmilag a szükségletkielégítés milyen összetevőit képezik. Legfőbb típusokként az egybeesési társadalmi viszonyt, az ellentétes társadalmi viszonyt és az azonossági társadalmi viszonyt emeljük ki, de további típusok között is különbséget teszünk.

A társadalmi viszony fogalmában egyaránt figyelembe vesszük a viszonyban lévő feleket mint a cselekvési lehetőségek és a cselekvési képességek, illetve mint az érdekek és az erők szubjektumait és objektumait. Azonban a társadalmi viszony tartalmilag különbözhet attól függően, hogy az adott viszonyban az egyik vagy a másik felet mint szubjektumot vagy mint objektumot vesszük figyelembe; ezért a szóban forgó táblázatban az egyik felet kiemelten vesszük figyelembe mint elsődleges szubjektumot. A fentebb említett legfőbb típusok és a kényszerű társadalmi viszony esetében az egyik és a másik fél mint szubjektum és objektum elvileg felcserélhető, mivel e viszonyok az egyik és a másik fél szempontjából tartalmilag szimmetrikusak, illetve egymás tükörképei. Azonban az egyoldalú társadalmi viszonyok és az egyoldalúan külsőleges társadalmi viszonyok esetében az egyik és a másik fél szempontjából az adott viszonyok tartalmilag nem szimmetrikusak, illetve nem egymás tükörképei. Ezzel összefüggésben az utóbb említett típusok szemléltetése a táblázatban pontatlan (annak ellenére, hogy az egyik felet csak mint szubjektumot, a másik felet csak mint objektumot vesszük figyelembe); a pontosabb szemléltetést a következőkben majd ábrák szolgálják.

Egyik fél mint szubjektum szempontjából	Másik fél mint objektum szempontjából		
	Szükségletkielégítés eszköze, illetve feltétlen eszköze	Szükségletkielégítés pozitív feltétele	Szükségletkielégítés negatív feltétele
Szükséglet tárgya vagy negatív tárgya	<i>(Egyoldalú társadalmi viszony)</i>	<i>(Egyoldalú társadalmi viszony)</i>	<i>(Egyoldalú társadalmi viszony)</i>
Szükségletkielégítés eszköze, illetve feltétlen eszköze	<b><i>Azonossági társadalmi viszony</i></b>	<i>Egyoldalúan külsőleges egybeesési társadalmi viszony</i>	<i>Egyoldalúan külsőleges ellentétes társadalmi viszony</i>
Szükségletkielégítés pozitív feltétele és feltételes eszköze		<b><i>Egybeesési társadalmi viszony</i></b>	<b><i>Ellentétes társadalmi viszony</i></b>
Szükségletkielégítés negatív feltétele			<i>Kényszerű társadalmi viszony</i>

1. táblázat: A teljes társadalmi viszonyok típusai

Az egyének (és csoportok) közötti társadalmi viszonyok – szükségszerűen vagy bizonyos valószínűséggel – meghatározzák a társadalmi kölcsönhatásokat, az e kölcsönhatásokba ágyazott társadalmi cselekvéseket és magatartásokat, és ezáltal meghatározzák más vonatkozásokban is a társadalmi jelenségeket. (Farkas 2013b) Az egyes típusok következő tárgyalása során egyrészt meghatározzuk az adott viszonyt, annak megadása révén, hogy az adott viszony elemeit képező cselekvési lehetőségek és képességek a viszonyban lévő felek számára a szükségletkielégítés eszközeit, illetve feltétlen vagy feltételes eszközeit, pozitív vagy negatív feltételeit képezik; másrészt rámutatunk a tipikus társadalmi viszonyok következményeire a két fél közötti társadalmi kölcsönhatásokban.

A valóságban a társadalmi kölcsönhatást általában nem csupán a társadalmi viszonyok tipizálása során kiemelt két fél (két egyén vagy csoport) közötti társadalmi viszony határozza meg; az adott két fél közötti társadalmi viszony általában rajtuk kívül más egyénekhez (vagy csoportokhoz) fűződő társadalmi viszonyaikkal összefüggésben határozza meg a felek közötti kölcsönhatást. (Vö.: Wellman 2002: 97-98) Egyes esetekben, csupán a két fél közötti társadalmi viszonyt figyelembe véve és a felek másokhoz fűződő viszonyaitól eltekintve a társadalmi kölcsönhatások meghatározatlanok. Tehát a két fél közötti társadalmi viszony ismeretében, de a felek további viszonyainak a figyelembevétele nélkül esetenként nem következtethetünk a felek közötti kölcsönhatásra. Sőt, bizonyos társadalmi viszonyok esetében a társadalmi kölcsönhatások lehetnek többé vagy kevésbé meghatározatlanok a társadalmi viszonyok egészét figyelembe véve is.

A racionalista szemléletmódot képviselő szociológiai játékelméletben eleve adottaknak tekintik – adott preferenciákra vonatkozóan – az aktuális cselekvési lehetőségeket vagy alternatívákat, és az egyének vagy csoportok között összekapcsolódó alternatívákból magyarázzák a társadalmi kölcsönhatásokat. Felfogásunk szerint viszont a társadalmi kölcsönhatások és általában a társadalmi jelenségek magyarázatában az alapvető kérdés az, hogy milyen tényezők és milyen módon határozzák meg az alternatívákat, az adott egyének vagy csoportok számára megvalósítható cselekvési lehetőségeket.

Az elmélet elvont szintjét figyelembe véve, felfogásunk szerint az egyének aktuális érdekeit, illetve aktuális érdekeit képező aktuális cselekvési lehetőségeit vagy alternatíváit a társadalmi viszonyok határozzák meg. A társadalmi viszonyokból magyarázhatjuk azt, hogy az egyes egyének milyen alternatívákkal rendelkeznek, és ezek az alternatívák hogyan kapcsolódnak össze az adott egyének között. A játékelmélet ezzel a kérdéssel nem foglalkozik, viszont a játékelmélet rávilágít az alternatívák összekapcsolódásainak a különböző változataira; és rávilágít arra, hogy az eleve adottaknak tekintett alternatívák tipikus összekapcsolódásai milyen társadalmi kölcsönhatásokat határoznak meg a felek között. Tehát az intézményes szociológia elméletét bizonyos értelemben kiegészíthetjük a játékelmélettel, egyrészt az elmélet elvont szintjén, másrészt az elmélet engedményes szintjén. Azonban mi érdemben nem foglalkozunk a társadalmi kölcsönhatások játékelméleti magyarázatával; a társadalmi viszonyok egyes típusainak a tárgyalása során majd csak röviden mutatunk rá néhány egyszerű (teljes információjú és statikus) játékelméleti modellre, amelyek segítségével viszonylag részletesebben magyarázhatjuk a társadalmi kölcsönhatásokat.

A következőkben a társadalmi viszonyok fő típusain belül – az azonossági társadalmi viszonytól eltekintve – bizonyos altípusokat is megkülönböztetünk. A valóságos társadalmi viszonyok természetesen így is jóval változatosabbak az általunk megkülönböztetett típusokhoz képest; és a tipikus társadalmi viszonyok a valóságban általában egymással összefonódva léteznek. A 2. táblázatban előzetesen bemutatjuk

elemzésünk eredményét arra vonatkozóan, hogy az adott tipikus társadalmi viszonyok elvileg milyen társadalmi kölcsönhatásokat határoznak meg a viszonyban lévő felek között.

Társadalmi viszony		Társadalmi kölcsönhatás mint következmény
típusa	altípusa	
Egybeesési társadalmi viszony	Közvetlenül magán- jóságra vonatkozó egybeesési viszony	<i>Spontán pozitív társadalmi hatás és -kölcsönhatás</i>
	Közvetlenül köz- jóságra vonatkozó egybeesési viszony	<i>Spontán pozitív társadalmi hatás és -kölcsönhatás</i>
		<i>Elhárítás, egymásra várás</i>
		<i>Megegyezés kezdeményezése és kialakulása</i>
Ellentétes társadalmi viszony	Érdekellentét és hatalmi viszony	<i>Elnyomás és behódolás</i>
	Érdekellentét és kiegyenlített erőviszony	<i>Társadalmi konfliktus</i>
		<i>Kölcsönös tartózkodás a negatív társadalmi hatástól</i>
		<i>Részleges megegyezés kezdeményezése és kialakulása</i>
Azonossági társadalmi viszony		<i>Társadalmi együttműködés</i>
Egyoldalúan külsőleges társadalmi viszony	Egyoldalúak külsőleges egybeesési viszony	<i>Az egybeesési viszonynak megfelelő kölcsönhatások</i>
	Egyoldalúak külsőleges ellentétes viszony	<i>Az ellentétes viszonynak megfelelő kölcsönhatások</i>

2. táblázat: A társadalmi viszonyok típusai és a kölcsönhatások

A táblázat szerint bizonyos társadalmi viszonyokból (egyes típusok altípusait is figyelembe véve) elvileg okságilag következtethetünk bizonyos társadalmi kölcsönhatásokra; azaz adott társadalmi viszony elvileg szükségszerűen meghatároz bizonyos kölcsönhatást. Más társadalmi viszonyok azonban elvileg különböző társadalmi kölcsönhatásokat is meghatározhatnak; egyrészt attól függően, hogy az adott tipikus viszonyok a valóságban milyen más társadalmi viszonyokkal összefonódva léteznek; másrészt attól függően, hogy az egyének milyen stratégiát választanak érdekeik érvényesítésében.

A játékelméletben az Nash-egyensúly fogalma világít rá a szóban forgó problémára. A Nash-egyensúly fogalmát szűkebben értelmezve, egyensúlyban az egyének olyan egymással összekapcsolódó választásai, illetve stratégiái vannak, amelyek a legjobb választ jelentik egymás választásaira, illetve stratégiáira; azaz amelyektől egyik résztvevőnek sem áll érdekében egyoldalúan eltérnie, adottnak véve a másik fél

választását, illetve stratégiáját.<sup>1</sup> A Nash-egyensúlynak megfelelő kölcsönhatást nevezhetjük egyensúlyi kölcsönhatásnak is. Azonban bizonyos körülmények között, illetve bizonyos játékok esetében nem csupán egy Nash-egyensúly, illetve nem csupán egy egyensúlyi kölcsönhatás létezik; vagy ilyen szűkebb értelemben az adott játéknak esetleg nincs Nash-egyensúlya. Ha az adott körülmények között több egyensúlyi kölcsönhatás létezik vagy nem létezik egyensúlyi kölcsönhatás, az alternatívák egyének (vagy csoportok) közötti adott összekapcsolódásaiból nem következtethetünk egyértelműen a várható kölcsönhatásra, illetve bizonyos valószínűséggel különböző kölcsönhatásokra is következtethetünk.<sup>2</sup> (Lásd pl.: Mészáros 2003: 16, 36-37; Gibbons 2005: 14-18, 35-46; Webb 2007: 69, 78-80, 91-92).

Mint már említettük, a fentebb látható 1. táblázathoz képest a következőkben a tipikus társadalmi viszonyokat pontosabban szemléltetjük ábrák formájában. Az ábrázolás módja és annak mondanivalója megfelel annak, egyrészt ahogyan a *Társadalomelmélet* hetedik fejezetében az érdekviszonyok típusait szemléltettük, másrészt ahogyan a nyolcadik fejezetben a társadalmi erőviszonyok típusait szemléltettük. (Farkas 2011a: 102-112, 206-221) A szóban forgó ábrákban található jeleket vagy jelöléseket a 3. táblázatban mutatjuk be, példaként kiemelve az egyoldalúan külsőleges társadalmi viszonyt szemléltető 4. ábrában látható jeleket; ugyanis az említett típus a legösszetettebb a fő típusok között, amelynek ábrájában a „-F” kivételével valamennyi jel megtalálható.

Melyik fél lehetőségei és képességei	Melyik fél szempontjából	
	„A” szem- pontjából	„B” szem- pontjából
„A” lehetőségei és képességei	E; NE	$\pm F$ ; F/FE
„B” lehetőségei és képességei	E/ $\pm F$ ; NE/F	+F; FE

3. táblázat: A társadalmi viszonyt szemléltető ábrák jelölései (példa)

A két fél között található (lekerékített) téglalap egyes celláiban először a cselekvési lehetőségeknek mint az érdekek összetevőinek a jelét látjuk, ezután a cselekvési képességeknek mint a társadalmi erők összetevőinek a jelét látjuk. A téglalap felső felében „A” fél cselekvési lehetőségeit és képességeit jelzik a szóban forgó jelek mint a szükségletkielégítés eszközeit és/vagy feltételeit, a téglalap bal oldali negyedében „A” szempontjából, a jobb oldalon „B” szempontjából. A téglalap alsó felében „B” fél cselekvési lehetőségeit és képességeit jelzik a jelek mint a szükségletkielégítés eszközeit és/vagy feltételeit, a téglalap bal oldali negyedében „A” szempontjából, a jobb oldalon „B” szempontjából. Az „E” a szükségletkielégítés eszközének, az „F” a szükségletkielégítés feltételének, a  $\pm F$  a szükségletkielégítés pozitív vagy negatív feltételének, a „+F” a szükségletkielégítés pozitív feltételének, a „-F” a szükségletkielégítés negatív feltételének, az „NE” a szükségletkielégítés feltétlen eszközének, az „FE” a szükségletkielégítés feltételes eszközének a jele.

A következőkben a teljes társadalmi viszonyok fő típusaiként először az egybeesési társadalmi viszonyt, majd az ellentétes társadalmi viszonyt, ezt követően az azonossági társadalmi viszonyt, végül az egyoldalúan külsőleges társadalmi viszonyt foglalkozunk. A szóban forgó tipikus társadalmi viszonyok értelmezése az e

viszonyokat alkotó érdekviszonyok és erőviszonyok értelmezésén alapszik; tehát az olvasó részéről e viszonyok megfelelő értelmezését elősegítheti az, ha a társadalmi viszonyok típusainak a meghatározásait összeveti az érdekviszonyok és az erőviszonyok megfelelő típusainak – a *Társadalomelmélet* hetedik és a nyolcadik fejezetében tárgyalt – meghatározásaival. (Farkas 2011a: 102-112, 206-221)

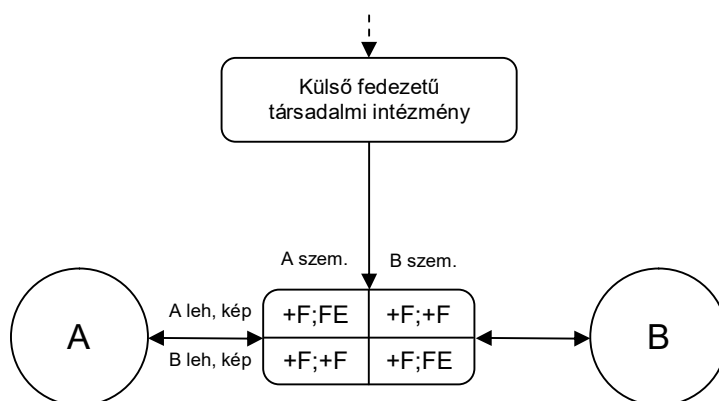
## AZ EGYBEESÉSI TÁRSADALMI VISZONY

A társadalmi viszony fogalmának meghatározása során már különbséget tettünk a külsőleges társadalmi viszonyok és a belsőleges társadalmi viszonyok között; valamint utaltunk arra, hogy a társadalmi viszonyok lehetnek egyoldalúan belsőleges és külsőleges társadalmi viszonyok is. (Farkas 2012a) Az ott adott meghatározásunk szerint a külsőleges társadalmi viszony külső fedezetű intézmények által létrehozott, illetve meghatározott objektív cselekvési lehetőségeknek és képességeknek mint a szükségletkielégítés feltételeinek és feltételes eszközeinek egyének (vagy csoportok) közötti tartós összekapcsolódása. A társadalmi viszonyok a valóságban többnyire, illetve döntően vagy alapvetően külsőleges viszonyok, mivel a valóságos társadalmi intézmények az egyének szempontjából többnyire, döntően vagy alapvetően külső fedezetű intézmények. Jellemzően ilyen viszonyokat találunk például a munkás és közvetlen vezetője, a bank alkalmazottai és az ügyfelek között, a bíróságon a bírók és a peres felek között, az egyetemen a beosztott oktatók és a hallgatók között, az önkormányzati hivatalok alkalmazottai és az ügyeiket intéző állampolgárok között.

A külsőleges társadalmi viszonyok két altípusát az egybeesési társadalmi viszony és az ellentétes társadalmi viszony képezi. A következőkben először az egybeesési társadalmi viszony meghatározásával foglalkozunk. *Az egybeesési társadalmi viszony külső fedezetű intézmények által létrehozott objektív cselekvési lehetőségeknek és képességeknek mint a szükségletkielégítés pozitív feltételeinek, illetve feltételes eszközeinek egyének (vagy csoportok) közötti tartós összekapcsolódása.* Az egybeesési társadalmi viszonyban érdekegybeesés és elkülönült erőviszony van a felek között.

Pontosabban fogalmazva, az egybeesési társadalmi viszony külső fedezetű intézmények által létrehozott objektív cselekvési lehetőségeknek mint a szükségletkielégítés pozitív feltételeinek, és objektív cselekvési képességeknek mint a szükségletkielégítés feltételes eszközeinek és pozitív feltételeinek egyének (vagy csoportok) közötti tartós összekapcsolódása. Az egybeesési társadalmi viszony legtisztább típusa mindkét oldalról külsőleges viszony, amelyet mindkét fél szempontjából külső fedezetű intézmény hoz létre; majd később foglalkozunk az egyoldalúan külsőleges egybeesési társadalmi viszonnal.

Az egybeesési társadalmi viszonyt az 1. táblázathoz képest részletesebben az 1. ábrán szemléltetjük. Eszerint az egybeesési társadalmi viszonyban az egyik egyén (vagy csoport) számára saját cselekvési lehetőségei a szükségletkielégítés pozitív feltételeit (+F), cselekvési képességei a szükségletkielégítés feltételes eszközeit (FE) képezik; ugyanezek a cselekvési lehetőségek és képességek a másik fél számára a szükségletkielégítés pozitív feltételeit (+F) képezik; valamint fordítva.



1. ábra: Az egybeesési társadalmi viszony

A *Társadalomelmélet* nyolcadik fejezetében említettük, hogy a társadalmi erő fogalmában, valamint a valóságos erőiben nem eleve adott az, hogy a szubjektum társadalmi képességei az erő objektumát képező egyén vagy egyének számára a szükségletkielégítés pozitív vagy negatív feltételeit képezik. (Farkas 2011a: 210) Azonban az egybeesési társadalmi viszonyban az érdekek egybeesése következtében a másik fél erejét képező cselekvési képességek is a szükségletkielégítés pozitív feltételeit képezik.

Az egybeesési társadalmi viszony spontán pozitív társadalmi hatást és -kölcönhatást határozhat meg a viszonyban lévő felek között. Azaz miközben az egyik fél megvalósítja saját érdekét, akkor is kedvezően hat a másik fél érdekének a megvalósulására, ha ez nem áll szándékában.

Az ilyen viszonyt alkotó érdekegybeesés esetében tehát ugyanazon cselekvési lehetőségeknek a megvalósítása szolgálhatja mindkét fél számára a szükségletkielégítés társadalmi előfeltételeinek a megteremtését. Tegyük fel például, hogy egy üzemben az anyagmozgató munkás érdekében áll, hogy adott gépen dolgozó munkás számára időben a gépéhez szállítsa a munkadarabokat; és a gépen dolgozó munkásnak is érdekében áll, hogy a munkadarabok időben a rendelkezésére álljanak. Vagy egy ügyvédnek esetleg az érdekében áll egy bírósági eljárás során az ügyfél hatékony képviselése, mert újabb megbízásokra nagyrészt attól függően számíthat, hogy eddigi pályafutása során milyen sikeresen képviselte az ügyfelek érdekeit; és természetesen az ügyfélnek is az érdekében áll, hogy megnyerje a pert. Egy adott bolt tulajdonosának valószínűleg érdekében áll, hogy rendszeresen biztosítsa a vevők által rendszeresen keresett árukkal a bolt ellátottságát; és a vevőknek is érdekében áll, hogy a bolt rendszeresen el legyen látva az általuk keresett árukkal.

Az egybeesési társadalmi viszonyok – ebből a szempontból egyaránt beleértve a külsőleges és az egyoldalúan külsőleges egybeesési viszonyokat – a valóságban igen gyakori viszonyok a modern társadalomban; az egyének (és csoportok) közötti pozitív társadalmi hatások és -kölcönhatások főleg egybeesési társadalmi viszonyok következményeként valósulnak meg. Itt is idézhetjük Adam Smith híres sorait, amely szerint az egyének saját érdekeiket követve nagyrészt mások javára is cselekedhetnek: „Az ebédünket nem a mészáros, a sörfőző vagy a pék jóakarától várjuk, hanem attól, hogy ezek a saját érdekeiket tartják szem előtt.” (Smith 1959: 64) Az intézmények fedezetével rendelkező egyének szempontjából nézve: szándékosan is főleg oly módon lehet létrehozni adott egyének és csoportok között rendszeres pozitív társadalmi hatásokat és -kölcönhatásokat, ha intézmények kialakítása révén egybeesési társadalmi viszonyokat hoznak közöttük létre.

Azonban az egybeesési társadalmi viszonyból nem feltétlenül következik a spontán pozitív társadalmi hatás és –kölsönhatás. Ha az érdekegybeesés mellett az egyik fél rendelkezik bizonyos mértékű társadalmi erővel a másik féllel szemben, bizonyos mértékben képes megvalósítani az érdekét (és ugyanakkor a másik fél érdekét is), mert a másik fél ezt – az érdekegybeesésből következően – nem fogja akadályozni, esetleg szándékosan segíteni fogja. Felmerül azonban az a kérdés, hogy az egyik félnek szándékában áll megvalósítani az érdekét vagy nem? Ha az adott két fél közötti társadalmi viszonyon túl a két fél másokhoz fűződő társadalmi viszonyaitól elvonatkoztatunk, az egybeeső érdekek egyik vagy másik fél részéről történő elkülönült megvalósítása megfelelhet a racionális döntésnek, de nem feltétlenül felel meg. Az egybeesési társadalmi viszonyokból következő kölsönhatások magyarázata szempontjából fontos kérdés, hogy közvetlenül magánjóságra vagy közjóságra vonatkozóan jött létre az egybeesési társadalmi viszony a felek között.

A *társadalmi magánjavak* olyan javak, amelyek az egyének vagy csoportok között megosztva, elkülönülten képezik a szükségletkielégítés társadalmi előfeltételeit. Az adott egyén vagy csoport, aki vagy amely az adott javakkal rendelkezik, másokat kizárhat az adott javak felhasználásából, hasznosításából. A magánjavak a legegyszerűbb formában *egyéni javak*, amikor az adott egyénen túl mások kizárhatók az adott javak fogyasztásából vagy felhasználásából.

A közvetlenül magánjóságra vonatkozó egybeesési társadalmi viszony – okságilag magyarázhatóan, elvileg szükségszerűen – spontán pozitív társadalmi hatást és –kölsönhatást határoz meg a felek között. Ugyanis ha az egybeesési társadalmi viszony közvetlenül magánjóságra vonatkozóan meghatározott, az egyik fél, aki számára magánjóságot jelent az adott jószág, nem várhatja a másik féltől az adott jószág előállítását vagy megszerzését, eleve neki kell előállítania vagy megszereznie az adott jószágot. Tehát ebben az esetben – racionálisan cselekvő egyéneket előfeltételezve – az egyik fél megvalósítja az érdekében álló cselekvési lehetőségét, és ugyanakkor megvalósítja a másik fél érdekét is, mivel az adott cselekvési lehetőség a másik fél érdekében is áll; illetve fordítva. Például egy terméket eladás céljából előállító és az adott terméket felhasználás céljából vásárló egyén érdekei egybeesnek azon cselekvési lehetőségek vonatkozásában, hogy az egyik fél előállítsa és eladja, a másik fél viszont megvásárolja az adott terméket; és mindkét fél érdeke magánjóság elérésére irányul, a termelő és eladó érdeke a jövedelem mint magánjóság megszerzésére irányul, a vevő és felhasználó érdeke az adott termék mint magánjóság megszerzésére irányul.

Az is előfordulhat, hogy a két fél közötti egybeesési társadalmi viszonyon belül a felek érdekei bizonyos vonatkozásokban egybeesnek, de e vonatkozásokban az egyik és a másik fél számára optimális alternatívák nem esnek egybe. Ennek következtében, ha a két fél elkülönülten valósítja meg az érdekét, ez mindkét fél számára kedvezőtlenebb, ahhoz képest, mintha egyeztetnék döntéseiket.

A 4. táblázat egy olyan játék lehetséges kimeneteleit mutatja, amelyben két fél vesz részt, és amely a Nemek harcának vagy Családi vitának nevezett játék egyik változatának tekinthető. (Lásd pl.: Lyons 1994: 109; Gibbons 2005: 17-18) A játékelméletben szokásos jelölésekhez hasonlóan, egy négyzetrácsban lévő két szám közül az első szám az egyik félnek nevezett játékos (sorjátékos) hozadékát, a második szám a másik félnek nevezett játékos (oszlopjátékos) hozadékát mutatja. A hozadékot – amelyet a játékelméletben általában kifizetésnek neveznek – a szokásos módon számoljuk, azaz a cselekvési hozadék a hozamok és a ráfordítások különbsége. (Farkas 2010: 136) Leegyszerűsítve a szóban forgó érdekeket, az egyik fél és a másik fél számára is adott két alternatíva, amelyek aktuális érdeküket képezik; ezek az érdekösszetevők egybeesnek, az egyik fél alternatívái a másik fél érdekében is állnak, és



viszont. Ebben a játékban két egyensúlyi kölcsönhatás lehetséges, az egyik fél számára az egyik alternatíva, a másik fél számára a másik alternatíva az optimális, amennyiben a felek feltételezik az ennek megfelelő döntést egymás részéről. Azonban ha a két fél nem egyeztet egymással, az egyik fél az egyik, a másik fél a másik alternatívát fogja megvalósítani. Tehát ha az egyik és a másik fél egyidejűleg dönt, és elkülönülten valósítja meg az érdekét, a számára optimálisnak tűnő alternatívát megvalósítva, ez mindkét fél számára kedvezőtlenebb, mintha egyeztetnék a döntésüket és megegyeznének egymással a megvalósítandó alternatíva vonatkozásában.

Egyik fél	Másik fél	
	Egyik alternatíva	Másik alternatíva
Egyik alternatíva	3 : 2	1 : 1
Másik alternatíva	1 : 1	2 : 3

4. táblázat: Az érdekegybeesésen belüli optimális alternatívák eltérése

Például adott egy termelő vállalat (mint az egyik fél) és egy feldolgozó vállalat (mint a másik fél), a termelő vállalat két legfontosabb üzletága a tejtermelés és a gyümölcstermesztés, a feldolgozó vállalat két legfontosabb üzletága a tejfeldolgozás és a gyümölcskonzerválás.<sup>3</sup> A termelő vállalat egyik legfontosabb felvásárlója az adott feldolgozó vállalat, és a feldolgozó vállalat az adott termelő vállalattól tudja a legolcsóbban beszerezni a feldolgozandó alapanyagokat. Mindkét vállalat jelentős beruházást tervez valamelyik üzletág területén. A termelő vállalatnak (az egyik félnek) a gyümölcstermesztés fejlesztése lenne a legkifizetődőbb (egyik alternatíva), ha a feldolgozó vállalat is fejlesztené a gyümölcsfeldolgozó üzletágát, és ehhez több alapanyagot vásárolna a termelő vállalattól; ez a változat a termelő vállalat számára 3 egység nyereséget, a feldolgozó vállalat számára 2 egység nyereséget jelentene. A feldolgozó vállalatnak (másik fél) viszont a tejfeldolgozás lenne a legkifizetődőbb (másik alternatíva), ha a termelő vállalat is fejlesztené a tejtermelő üzletágát, és biztosítani tudná a feldolgozó vállalat számára szükséges több alapanyagot; ez a változat a feldolgozó vállalat számára 3 egység nyereséget, a termelő vállalat számára 2 egység nyereséget jelentene. Ha az egyik vállalat az egyik, a másik vállalat viszont a másik üzletágát fejleszti, ez várhatóan mindkét vállalat számára kevésbé kifizetődő, mindkét vállalat számára 1 egység nyereséget jelent. A gyakorlatban ez lehet annak a következménye, hogy a termelő vállalat várhatóan majd nem tudja eladni a többlet gyümölcs nagy részét, a feldolgozó vállalat viszont csak egy távolabb lévő vállalattól tudná beszerezni – jelentős plusz szállítási költséggel – a számára szükséges többlet tejet. Tehát ha a két fél nem egyeztet egymással, az egyik vállalat az egyik üzletágban, a másik vállalat viszont a másik üzletágban fogja megvalósítani a fejlesztést; amely mindkét fél számára kedvezőtlenebb, mintha egyeztetnék a döntésüket és megegyeznének egymással a fejlesztendő üzletágban.

Ha az egybeesési társadalmi viszony közvetlenül közjóságra vonatkozóan meghatározott, az adott viszony egyértelműen nem határoz meg bizonyos kölcsönhatást a viszonyban lévő felek között; az adott viszonyból bizonyos valószínűséggel különböző kölcsönhatásokra következtethetünk. A közjavak előállításának a

problémájával ebben a tanulmányban érdemben nem foglalkozunk; az alábbiakban csak röviden határozzuk meg a közjavak fogalmát, és csak röviden mutatunk rá a közjavak egybeesési társadalmi viszonyok által meghatározott, elkülönült előállításának a problémájára.

A *társadalmi közjavak* olyan javak, amelyek az egyének adott köre számára osztatlanul és valamennyi egyén számára elérhetően képezik a szükségletkielégítés társadalmi előfeltételeit. Ez a megfogalmazás Olson meghatározásához kapcsolódik, amely szerint a közjavak vagy együttes javak olyan javak, amelyek fogyasztásából, illetve felhasználásából az egyének adott körében nem lehet kizárni senkit. (Olson 1982: 8-9) Közjóság ilyen értelemben például a közút, az utcai világítás, a nyilvános könyvtár könyvvállománya, egy üzem szerszámraktárának a minden munkás számára hozzáférhető szerszámokkal való ellátottsága stb.

A közjavak tehát osztatlan formában képezik a szükségletkielégítés előfeltételeit, esetleg csupán a konkrét fogyasztás vagy felhasználás révén kerülnek felosztásra. Az, hogy a társadalmi javak közjavak vagy magánjavak, alapvetően két tényezőtől függ: egyrészt az adott jóság természetétől, másrészt az adott jóságra vonatkozó intézményektől. Azaz egyrészt attól, hogy az adott jóság természeténél fogva eleve csak osztatlan formában képezheti a szükségletkielégítés előfeltételét vagy egyénileg, illetve kisebb csoportok között megosztva is. Másrészt, ha természeti, technikai tulajdonságainál fogva az adott jóság megosztva is képezheti a szükségletkielégítés előfeltételét, az adott jóságra igényt tartó egyének az adott intézmények által meghatározottan kizárhatók-e a javak felhasználásából.

Bizonyos javak természetüknél fogva eleve csak közjavak lehetnek, mivel természeti vagy technikai szempontból is oszthatatlanok. Például egy iroda vagy egy műhely dolgozói számára az adott iroda vagy műhely fűtése eleve csak közjóság lehet, amennyiben a hőmérséklet egyenlően oszlik el a légtérben. Más javak, amelyek természeti vagy technikai szempontból megoszthatók, az adott intézményektől függően közjavak vagy magánjavak egyaránt lehetnek. Például egy hivatalban egy adott másológép vagy számítógép magánjóság vagy közjóság egyaránt lehet, attól függően, hogy az arra vonatkozó intézményes szabályok a hivatal minden alkalmazottja számára lehetővé teszik használatukat vagy csupán meghatározott személyek számára. Egy üzemben a szerszámok a használat szempontjából magánjavak vagy közjavak egyaránt lehetnek attól függően, hogy azokkal az egyes munkások rendelkeznek, vagy adott feladatok ellátása során bárki használhatja azokat.

Az egyének azon körét, illetve az olyan kategoriális csoportot, amelynek tagjai számára egy adott jóság közjóságot képez, Olson privilegizált csoportnak vagy latens csoportnak nevezi; Hardin latens csoportnak, Marwell és Oliver érdekcsoportnak nevezi, és Dahrendorf ehhez hasonló értelemben kvázi-csoportról beszél. (Dahrendorf 1976: 180, 237-238; Olson 1982: 42-43; Hardin 1982: 39-45; Marwell–Oliver 1993: 39-45) Mi a szóban forgó értelemben a közcsoport kifejezést használjuk. A társadalmi természetű *közcsoport* olyan kategoriális csoport, amelynek tagjai számára egy adott jóság társadalmi közjóságot képez, és így e jóság előállítására vagy megszerzésére irányuló érdekeik bizonyos összetevői egybeesnek. A következőkben ha közcsoportról beszélünk, ezen társadalmi természetű közcsoportot kell érteni akkor is, ha az előbbi rövidebb kifejezést használjuk.

A fent említett szerzők felfogása szerint a közcsoport tagjait közös vagy azonos érdekek, illetve csoportérdekek fűzik össze. Ez az értelmezés az érdekegybeesés és az érdekazonosság közötti fogalmi megkülönböztetés hiányával függ össze, amely általában véve jellemző a szociológiai irodalomra. Mi viszont a *Társadalomelmélet* hetedik fejezetében különbséget tettünk e két fogalom között (Farkas 2011a: 104-105,

17-18), és itt arról az esetről van szó, amikor az adott egyéneket csupán érdekegybeesés fűzi össze az adott közjóság előállítására vagy megszerzésére vonatkozóan. Tehát a társadalmi közcsoport tagjait elvileg csupán érdekegybeesés fűzi össze az adott társadalmi közjóság előállítására vagy megszerzésére vonatkozóan. Ahhoz, hogy a közcsoport tagjainak körében érdekazonosság, és ilyen értelemben vett csoportérdek jöjjön létre, társadalmi egyesülést kell létrehozniuk, de ezzel a kérdéssel ebben a tanulmányban nem foglalkozunk.

A közcsoport esetében tehát a közjóság képezi azt a tulajdonságot, amely az adott kategóriába való besorolásnak az alapja. A más tulajdonság vagy tulajdonságok szerinti kategóriális csoportok azonban valamilyen szempontból közcsoportot is alkothatnak abból eredően, hogy bizonyos társadalmi intézmények az adott kategóriális csoport tagjait hasonlóan érinthetik. Például a nyugdíjasok eleve csupán jövedelmük forrása szerinti kategóriális csoportot alkotnak, de ugyanakkor közcsoportot is alkotnak – a többi között – abból a szempontból, hogy az adott évben a nyugdíjak kifizetésére szánt állami költségvetési összeg közjóságot képez számukra, ebben a vonatkozásban tehát érdekeik egybeesnek.

Ha az egybeesési társadalmi viszony közvetlenül közjóságra vonatkozóan létezik, az adott viszony által meghatározottan elvileg egyaránt kialakulhat a felek között spontán pozitív társadalmi hatás és -kölcsonhatás vagy elhárítás és egymásra várás, de megegyezés is kialakulhat a közjóság jövőbeni együttes előállítására vagy megszerzésére vonatkozóan.

Ha az egybeesési társadalmi viszony közvetlenül közjóságra vonatkozóan létezik, bármelyik fél állítja elő vagy szerzi meg az adott jóságot, az eleve a másik fél rendelkezésére is áll, attól függetlenül, hogy a másik fél bizonyos mértékben részt vett az adott jóság előállításában, illetve megszerzésében vagy nem. Olson szerint az egyének adott köre számára akkor is sikerül előállítani valamilyen közjóságot, ha annak előállítása egy egyénnek elszigetelten is érdekében áll, mivel számára a közjóság előállításából származó hozam még akkor is meghaladja az előállítás ráfordításait, ha az összes ráfordítást neki kell viselnie. (Olson 1982: 23, 31-32) Felfogásunk szerint tehát itt az egybeesési társadalmi viszonyból magyarázható spontán pozitív társadalmi hatásról van szó.<sup>4</sup> Adott közjóságra vonatkozóan egybeesési társadalmi viszonytal egymáshoz fűzött egyének körében egyes egyének elkülönülten is létrehozhatják a közjóságot, amennyiben ez megfelel egyéni érdeküknek és az optimális alternatívának.

Az egybeesési viszonyban lévő egyik fél elvileg akkor fogja elkülönülten, a másik fél részvétele nélkül is előállítani a közjóságot, ha ennek a hozadéka számára pozitív, és a másik fél várhatóan nem fogja előállítani a közjóságot. Eltekintünk egy olyan játék felvázolásától, amelyben egyrészt egy adott egyén, másrészt egy másik egyén vagy több más egyén vesz részt, és amelyben az adott egyén számára akkor is az érdekét és számára az optimális alternatívát képezi az adott jóság előállítása, ha mások nem vesznek részt annak az előállításában. Gyakorlati szempontból – az elmélet engedményes szintjén – szemlélve a szóban forgó kérdést, az egyik fél tarthatja megalapozottan kevésbé valószínűnek azt, hogy a másik fél elő fogja állítani az adott közjóságot, mert tudja, hogy a másik félnek az adott jóság előállítása negatív hozadékkal járna, vagy tudja, hogy a másik fél arra számít, hogy az előbbi fél elő fogja állítani a közjóságot. Az egybeesési társadalmi viszonyok és az ilyen viszonyokból következő spontán pozitív társadalmi hatások meglehetősen jellemzőek, többnyire azonban nem is válnak láthatókká a spontán pozitív társadalmi hatások mögött meghúzódó egybeesési társadalmi viszonyok.

Például adott egy zsákutca, az utcában néhány lakással és az utca végén egy autószerelő vállalkozással. Az utca lakói számára közjóságot képez a jó minőségű útburkolat az adott utcában. Az említett vállalkozás tulajdonosa egy autószalont szeretne nyitni, de ehhez csak akkor kapná meg az engedélyt, ha megfelelő minőségű lenne az utca burkolata. Az adott vállalkozónak érdekében állhat és megfelelhet az optimális alternatívának az utca megfelelő burkolattal való ellátásának a költségeit egyedül is biztosítani, ha e költségekkel együtt is jó befektetésnek ígérkezik a szalon megnyitása. Vagy egy kutatónak, aki jelentős kutatási támogatást kapott részben szakirodalom beszerzésére, érdekében állhat és megfelelhet az optimális alternatívának jelentős szakmai irodalom beszerzésére fordítani az adott összeget akkor is, ha a beszerzett szakirodalom az adott kutatóhely könyvtárába kerülne, és más kutatók által ugyanúgy hozzáférhetővé válna, akik nem járultak hozzá a beszerzésükhöz.

Egyes felfogások mintegy magától értetődőnek tekintik, hogy az egyének meghatározott körben együttműködésre törekszenek, amennyiben együttműködésük eredményeként juthatnának hozzá bizonyos közjavakhoz. Ezzel szemben Olson azt állítja, hogy amennyiben az egyének száma meglehetősen nagy, és amennyiben az egyéneket valamilyen sajátos eszközzel nem készítetik az együttműködésre, az egyéni érdekeik alapján cselekvő egyének nem vesznek részt a közjavak előállításában. (Olson 1982: 8-9) Ha az érdekegybeesést alkotó cselekvési lehetőségek magukban foglalják mindkét fél hasonló cselekvési lehetőségeit a közjóság előállítására vagy megszerzésére vonatkozóan, és mindkét fél tudatában van az érdekek egybeesésének, esetleg egymástól várják az adott érdek megvalósítását, és ők maguk nem tesznek semmit.

Bizonyos esetekben az adott közjóság által érintett és egymástól elkülönülten cselekvő egyének részéről az felel meg a racionális döntésnek, ha az egyes egyének nem vállalnak részt a társadalmi közjavak előállításának a ráfordításaiból, mivel úgy is hozzájuthatnak a közjósághoz, hogy nem járulnak hozzá az előállításához, amennyiben mások előállítják az adott közjóságot. Azonban ha valamennyi érintett egyén így viselkedik, azaz senki sem cselekszik, az adott egyének nem állítják elő a közjóságot, és nem jutnak hozzá az adott közjósághoz.

A fenti problémát potyautas problémának nevezik a játékelméletben, és a „potyautasok” azok az egyének, akik nem vesznek részt a közjóság előállításában, de részesednek belőle, mivel nem zárhatók ki a fogyasztásából, illetve hasznosításából. Azonban mivel – megfelelő intézmények hiányában – a „potyautazás” felel meg valamennyi érintett egyén részéről az optimális alternatívának, a közjóságot nem fogják előállítani, és így általában potyautazásról is félrevezető beszélni. Csak akkor lehetnek ugyanis egyesek „potyautasok”, ha mások részt vesznek a közjavak előállításában és előállítják azokat. Ezért mi a szóban forgó beállítottságot elhárításnak, és az e beállítottságból adódó problémát az elhárítás problémájának nevezzük.<sup>5</sup> *Elhárításon*, illetve elhárító beállítottságon azt értjük, hogy bár az egyének adott körében az egyes egyének igényt tartanak egy adott közjóságra, de az egyes egyének másokra hárítják a közjóság előállítására irányuló cselekvéseket és az ezekkel járó ráfordításokat.

Vegyük például azt az esetet, amikor egy vezetői döntést valamennyi beosztott sérelmesnek talál, és ha a beosztottak egy része szót emelne a döntés ellen, el tudnák érni a döntés kedvező megváltoztatását. Azok a beosztottak azonban, akik bírálják vezetőjüket, más alkalmakkor várhatóan hátrányos elbírálásban fognak részesülni a vezető részéről, de az említett döntés érvényben maradása még kedvezőtlenebb következményekkel járna számukra. Így tehát minden beosztott számára jobb lenne, ha valamennyien vagy elegenden szót emelnének a döntés megváltoztatása érdekében. Ennek

ellenére milyen beállítottság várható a beosztottak részéről? Várhatóan valamennyi beosztott elhárítja magától a vezető bírálatának a feladatát, és arra vár, hogy majd ezt megteszik mások. Az egyes beosztottak úgy gondolják, hogy ők majd nem lesznek kitéve a vezető retorziójának, miközben ők is részesednek a szóban forgó döntés megváltoztatásának a pozitív eredményéből. Azonban mivel várhatóan minden beosztott hasonlóan gondolkodik, valószínűleg senki sem fog szót emelni a sérelmesnek talált döntés ellen.

Fentebb utaltunk arra, hogy felvázolhatunk olyan játékelméleti modellt, amelyben az egyik félnek az adott közjóság elkülönült előállítására is az érdekében áll és megfelel a számára optimális alternatívának. A Fogoly dilemmájának nevezett játék azonban inkább azt támasztja alá, hogy az elkülönült érdekek alapján cselekvő egyének általában nem motiváltak a közjavak létrehozására.<sup>6</sup> Hardin a fogolydilemmát az egyén és a közcsoport más tagjai közötti esetre alkalmazva támasztja ezt alá, ahogyan azt itt röviden bemutatjuk. (Hardin 1982: 25-28)

Az 5. táblázat egy olyan játék lehetséges kimeneteleit mutatja, amelyben egyrészt egy kiemelt csoporttag, másrészt a közcsoport adott egyén nélküli tagjai vesznek részt. A négyzetrácsok első számai az adott egyén hozadékát, második számai más csoporttagok, illetve az adott egyén nélküli csoport egy főre jutó hozadékát mutatják.

Tételezzük fel, hogy a közcsoport tíz tagot foglal magában, és a csoport valamennyi tagja számára hasonló mértékben értékes az adott jóság. Feltételezzük továbbá, hogy adott ráfordítás kétszeres hozamot eredményezhet. Ha a csoport valamelyik tagja nem járul hozzá a közjóság előállításához, vagy az előállított jóság összes hozama csökken arányosan, vagy a csoport más tagjainak a ráfordításai nőnek arányosan. Mindkét esetben ugyanazokra a következtetésekre juthatunk, de e példában tételezzük fel az előbbi. Az egyszerűség kedvéért feltételezzük azt is, hogy az adott jóság előállításának nincsenek kezdeti ráfordításai, és az adott jóság bármelyik egységnyi értékének előállításához fele annyi ráfordítás szükséges.

Adott egyén	Közcsoport más tagjai	
	Hozzájárulnak	Elhárítanak
Hozzájárul	1 : 1	-0,8 : 0,2
Elhárít	1,8 : 0,8	0 : 0

5. táblázat: Az egyén és a közcsoport mátrixa

A táblázat első sorában láthatjuk az adott egyén hozadékát, ha hozzájárul a jóság előállításához egyrészt abban az esetben, ha más tagok is hozzájárulnak, másrészt abban az esetben, ha más tagok nem járulnak hozzá. Ha a csoport minden tagja ráfordít 1 egységet, akkor a csoport összesen 10 egységet, és így minden egyes tag hozama 2 egység lesz a 20 egységnyi előállított jóságból. Az egyes csoporttagok hozadéka így tehát 1 egység lesz (hozam mínusz ráfordítás). Ha viszont csak az adott egyén járul hozzá a közjóság előállításához, az összes hozam 2 egység lesz, és ebből egy-egy tagra jutó részesedés 0,2 egység. Mivel ráfordítása csak az adott egyénnek volt, az 1 egységnyi ráfordítás levonása után az ő hozadéka -0,8 egység. A második sor azt mutatja, hogy hogyan alakul az egyén és más csoporttagok hozadéka, ha az adott egyén

az elhárítást választja, azaz ha nem járul hozzá a jóság előállításához. Ha az egyén nem vesz részt a jóság előállításában, de a csoport többi tagja részt vesz, a teljes ráfordítás 9 egység, a teljes hozam 18 egység, az egy főre jutó hozam 1,8 egység lesz. Ez az adott egyénél 1,8 hozadékot jelent, mivel ráfordításai nem merültek fel, a csoport többi tagjánál viszont csak 0,8 egység hozadékot eredményez a ráfordítások levonása után. Végül ha senki sem járul hozzá a közjóság előállításához, a ráfordítás és a hozam, valamint a hozadék az adott egyén és más csoporttagok vonatkozásában is nulla.

A várható hozadékok alakulásából az tűnik ki, hogy egy adott egyénnek különösen nem képezi az optimális alternatívát a közjóság előállításához való hozzájárulás. Bárhogyan cselekszik a csoport többi tagja, az adott egyén számára mindig az a kedvezőbb, ha nem járul hozzá a jóság előállításához. Ha tehát feltételezzük, hogy a csoport valamennyi tagja egyéni szinten dönt, minden egyes egyén elhárítja a közjóság előállításában való részvételt, azaz az adott jóságot nem fogják előállítani.

A közvetlenül közjóságra vonatkozó egybeesési társadalmi viszony következményeként eddig két esettel foglalkoztunk. Az egyik lehetséges eset, hogy egy adott egyén vagy az egyének szűkebb köre egyéni érdekében előállítja az adott közjóságot, és ezáltal megvalósítja mások érdekét is. A másik lehetséges eset, hogy valamennyi egyén elhárítja a közjóság előállítását, illetve az előállítás ráfordításait, és nem valósulnak meg az adott egyének egybeeső érdekei. Ilyen körülmények között, illetve ilyen közjavak esetében a közcsoport tagjai együttműködésük révén juthatnának hozzá a közjósághoz, azonban egyéni érdekeik alapján az együttműködés elvileg nem lehetséges, illetve a valóságban valószínűtlen.

Ahhoz, hogy az egyének adott köre megoldja az elhárítás problémáját és képes legyen a rendszeres együttműködésre, belső fedezetű intézmények kialakítása révén azonossági társadalmi viszonyokat kell létrehozniuk egymás között. Valójában hasonló értelemben más szerzők nem azonossági társadalmi viszonyok létrehozásáról, hanem például formális szervezet vagy formális ellenőrzés létrehozásának a szükségességéről beszélnek. (Olson 1982: 23; Hechter 1990: 13-15) Az egybeesési társadalmi viszonyokkal egymáshoz fűzött egyes egyének kezdeményezhetik az adott körben a megegyezést a társadalmi közjóság létrehozására vonatkozóan; azaz kezdeményezhetik belső fedezetű intézmények kialakítását, és ezáltal azonossági társadalmi viszonyok létrehozását. A szóban forgó kérdéssel, illetve az azonossági társadalmi viszonyokból felépült társadalmi egyesülés létrehozásának a kérdésével azonban ebben a tanulmányban nem foglalkozunk.

Eddig gyakran – a valóságot nagymértékben leegyszerűsítve – csak a viszonyban lévő két félről beszéltünk. Azonban ha feloldjuk azt az előfeltételezést, hogy a két fél közötti társadalmi kölcsönhatást csak a két fél közötti közvetlen társadalmi viszony határozza meg, figyelembe kell vennünk, hogy a valóságban azt már nem az adott két fél közötti társadalmi viszonyból – hanem a másokhoz fűződő társadalmi viszonyaikból – magyarázhatjuk, hogy (1) az egyik fél képes-e megvalósítani az érdekét, illetve az adott félnek aktuális érdeke-e az adott jóság előállítása vagy megszerzése; (2) az adott fél számára mennyiben jelenti az optimális alternatívát általánosabb érdeke valamely azon összetevőjének a megvalósítása, amely a másik fél érdekében is áll. Tehát a valóságban csupán az adott két fél közötti egybeesési társadalmi viszonyból általában nem tudjuk megmagyarázni a közöttük megfigyelhető kölcsönhatásokat, figyelembe kell vennünk mindkét fél rajtuk kívül másokhoz fűződő társadalmi viszonyait is.

Tanulmányunk első részében az egybeesési társadalmi viszonyokkal, illetve az ilyen viszonyokból magyarázható társadalmi kölcsönhatásokkal foglalkoztunk; a tanulmány második részében majd az ellentétes, az azonossági és az egyoldalúan külsőleges

társadalmi viszonyokat, illetve az ilyen viszonyokból magyarázható társadalmi kölcsönhatásokat tárgyaljuk.

ZOLTÁN FARKAS

## THE MAIN TYPES OF SOCIAL RELATIONS – PART I

**Summary:** The present paper consists of two parts, in which we deal with the main types of social relations and the social interactions determined by these types. In the first part of the paper, we first outline the aspects of the classification of social relations and the explanation of social interactions. Then we deal with the congruent social relations distinguishing the congruent relations concerning to private goods and public goods directly. In the second part of the paper to be published in the next issue of this periodical, we first deal with the contradictory social relations separately treating the relations in which there are contradictory interest relations and authority relations between the parties, and in which there are contradictory interest relations and balanced power relations between the parties. After that, we deal with identical social relations, distinguishing these relations distinctly from congruent social relations. Finally, we deal with the one-sidedly extrinsic social relations, distinguishing congruent and contradictory social relations within these relations, too.

**Keywords:** social relation, types of social relations, social interactions, types of social interactions

## HIVATKOZÁSOK

- Dahrendorf, R. (1976): *Class and Class Conflict in Industrial Society*. (1959) Routledge and Kegan Paul, London and Henley
- Ebers, M. – W. Gotsch (1995): A szervezetek intézményi közgazdaságtani elméletei. In: A. Kieser (szerk.): *Szervezetelméletek*. AULA Kiadó, Budapest, 251-313.
- Eisenhardt, K. M. (1989): Agency Theory: An Assessment and Review. *Academy of Management Review*, Vol. 14, No. 1, 57-74.
- Fama, E. F. – Michael C. J. (1983): Separation of ownership and control. *Journal of Law and Economics*, Vol. 26, No. 2, 301-325.
- Fama, E. F. (1980): Agency problems and the theory of the firm. *Journal of Political Economy*, Vol. 88, No. 2, 288-307.
- Farkas Zoltán (2010): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Második kötet*. Bíbor Kiadó, Miskolc; <http://midra.uni-miskolc.hu:80/?docId=20898>
- Farkas Zoltán (2011a): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Harmadik kötet*. Bíbor Kiadó, Miskolc; <http://midra.uni-miskolc.hu:80/?docId=20899>
- Farkas Zoltán (2011b): *Az intézmények és az érdekek az üzemben*. Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.oszk.hu/09100/09117> (2011.01.31.)
- Farkas Zoltán (2012a): Az emberi és a társadalmi viszonyok. *Társadalomkutatás* Vol. 30, No. 4, 324-342.
- Farkas Zoltán (2012b): A társadalmi viszonyok összetevői. *Szellem és Tudomány* Vol. 3, No. 2-3, 3-16.
- Farkas Zoltán (2013a): A társadalmi viszonyok meghatározó tényezői és létrehozása. *Társadalomkutatás* Vol. 31, No. 1, 1-15.
- Farkas Zoltán (2013b): A társadalmi viszonyok következményei, elfogadása és legitimitása. *Szellem és Tudomány* Vol. 4, No. 1, 5-25.
- Gibbons, R. (2005): *Bevezetés a játékelméletbe*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Hankiss Elemér (1979): *Társadalmi csapdák*. Magvető Kiadó, Budapest
- Hankiss Elemér (1983): *Társadalmi csapdák. Diagnózisok*. Magvető Kiadó, Budapest
- Hardin, R. (1982): *Collective Action*. Johns Hopkins University Press, Baltimore
- Heap, S. H. – M. Hollis – B. Lyons – R. Sugden – A. Weale (1994): *The Theory of Choice. A Critical Guide*. Blackwell Publishers, Oxford and Cambridge
- Hechter, M. – K.-D. Opp – R. Wippler (ed.) (1990): *Social Institutions. Their Emergence, Maintenance and Effects*. Walter de Gruyter, New York
- Hechter, M. (1990): The Emergence of Cooperative Social Institutions. In: M. Hechter – K.-D. Opp – R. Wippler (ed.) *Social Institutions. Their Emergence, Maintenance and Effects*. Walter de Gruyter, New York, 13-33.
- Heckathorn, D. D. (2001): Sociological Rational Choice. In: G. Ritzer – B. Smart (ed.): *Handbook of Social Theory*. Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 270-284.
- Kieser, A. (szerk.) (1995): *Szervezetelméletek*. AULA Kiadó, Budapest
- Lyons, B. (1994): Game Theory. In: S. H. Heap – M. Hollis – B. Lyons – R. Sugden – A. Weale: *The Theory of Choice. A Critical Guide*. (1992) Blackwell Publishers, Oxford and Cambridge, 93-129.
- Málik József Zoltán (2009): Politikai konfliktusok játékelméleti modellezése. *Századvég* Vol. 14, No. 54, 27-48.
- Marwell, G. – P. Oliver (1993): *The Critical Mass in Collective Action. A Micro-Social Theory*. Cambridge University Press, Cambridge



- Mérő László (2006): *Gyáva nyulas játékot űz Gyurcsány és Orbán*. Forrás: <http://www.origo.hu/itthon/20061005gyava.html> (2006. október 5.)
- Mészáros József (2003): *Játékelmélet*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Némedi Dénes (szerk.) (1988): *Talcott Parsons a társadalmi rendszerről (Válogatás)*. Szociológiai füzetek (45), Budapest
- Olson, M. (1982): *A kollektív cselekvés logikája*. Szociológiai füzetek, Budapest
- Parsons, T. – E. A. Shils (1962b): *Values, Motives, and Systems of Action*. In: (ed.): *Toward a General Theory of Action*. (1951) Harper and Row Publishers, New York, 45-275.
- Parsons, T. – E. A. Shils (1988): *A társadalmi rendszer*. In: Némedi Dénes (szerk.): *Talcott Parsons a társadalmi rendszerről (Válogatás)*. Szociológiai füzetek (45), Budapest, 5-37.
- Parsons, T. – E. A. Shils (ed.) (1962a): *Toward a General Theory of Action*. (1951) Harper and Row Publishers, New York
- Parsons, T. (1951): *The Social System*. Free Press, New York
- Rex, J. (1961): *Key Problems of Sociological Theory*. Routledge and Kegan Paul, London
- Ritzer, G. – B. Smart (ed.) (2001): *Handbook of Social Theory*. Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi
- Scott, J. (ed.) (2002): *Social Networks. Critical Concepts in Sociology. Volume I*. Routledge, London and New York
- Shapiro, S. P. (2005): *Agency Theory*. *Annual Review of Sociology*, Vol. 31, No. 1, 263-284.
- Smith, A. (1959): *A nemzetek gazdagsága. E gazdagság természetének és okainak vizsgálata*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Tóth I. János (1997): *Játékelmélet és társadalom*. JATEPress, Szeged
- Webb, J. N. (2007): *Game Theory. Decisions, Interaction and Evolution*. Springer, London
- Wellman, B. (2002): *Structural Analysis. From Method and Metaphor to Theory and Substance*. In: J. Scott (ed.): *Social Networks. Critical Concepts in Sociology. Volume I*. Routledge, London and New York, 81-122.

## JEGYZETEK

<sup>1</sup> A játékelméleti felfogásban egy játékos stratégiája a játék egészére vonatkozó cselekvéstervezet, amely minden lehetséges döntési szituációra, amelyben a játékos cselekedhet, előírja a megvalósítandó alternatívát, illetve cselekvést. (Lásd pl.: Mészáros 2003: 6; Gibbons 2005: 81-82, 101)

<sup>2</sup> A Nash-egyensúly fogalmát tágabban értelmezve, a Nash-egyensúly kifejezi az adott játékos bizonytalanságát is abban a vonatkozásban, hogy várhatóan hogyan cselekszik a másik fél, illetve hogyan cselekszenek mások. Ha adott játéknak csak ilyen tágabb értelemben létezik Nash-egyensúlya, az alternatívák egyének (vagy csoportok) közötti adott összekapcsolódásaiból csak bizonyos valószínűséggel következtethetünk a várható kölcsönhatásra.

<sup>3</sup> Itt eltekintünk attól a kérdéstől, hogy egy társadalmi csoport milyen értelemben lehet társadalmi viszony szubjektuma és objektuma.

<sup>4</sup> Olson szerint az általunk úgynevezett spontán pozitív társadalmi hatás az egyének viszonylag szűk körében, a kis létszámú latens csoportokban valószínű (amelyeket ő privilegizált csoportoknak nevez), nagy létszámú latens csoportokban viszont nem. (Olson 1982: 40-42)

<sup>5</sup> Az említett indokon túl az is szerepet játszik abban, hogy potyautazás helyett elhárításról beszélünk, hogy az előbbi kifejezés köznapit jelentése zavarónak tűnik az adott összefüggésbeli jelentése szempontjából. Egyes szerzők a szóban forgó értelemben dezertálásról beszélnek.

<sup>6</sup> A magyar szociológiai irodalomban a fogolydilemma szempontjából a közjavak előállításának a problémájára nagyrészt Hankiss Elemér hívta fel a figyelmet. (Hankiss 1979, 1983)